

Block 4

2008-10-25

DELPROV 7

LÄSb

Observera att du ska lösa uppgifterna med ledning av den information som ges i respektive text.

Alla svar ska föras in i svarshäftet. Det ska ske **inom** provtiden.

Markera tydligt.

Om du inte kan lösa en uppgift, försök då att bedöma vilket svarsförslag som verkar mest rimligt.

Du får inget poängavdrag om du svarar fel.

Bekännarna

Det är något pinsamt med ordet bekännelse. Bekänner gör den som har begått ett brott eller syndat, den som bittert längtar efter att få avbördas sin skuld och skam, för att få förlåtelse. Före psykologsoffornas tidsålder var det i kyrkan, i den kristna bikten, som bekvännelsen ägde rum. Den första bekvännelseskriften i västerländsk litteratur är förstas kyrkofadern Augustinus *Bekvännelser* från år 397.

På 1970-talet uppstod en litterär genre som kritikerna gav det smått nedlåtande namnet ”den kvinnliga bekvännelseromanen”. Själva prototypen för genren blev i Sverige Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* som kom ut 1976 – mitt i 70-talet. Pinsamhetsfaktorn i Thorvalls ”bekvännelse” ansågs av de flesta kritiker katastrofalt hög. Kerstin Thorvall ansågs ”obehagligt privat” då hon hade mage att skriva om ”en medelålders kåt, neurotisk och modershatande kvinna” i jagform. För detta ställde kritikerna henne obarmhärtigt vid skampålen, inte bara som författare, utan i hög grad också som privatperson.

Omkring Kerstin Thorvalls 70-talsböcker, men också en rad andra 70-talsverk i genren kvinnlig bekvännelseroman eller självbiografi – skrivna av Kerstin Bergström, Kerstin Strandberg, Sun Axelsson och Åsa Nelvin – diskuterar Cristine Sarrimo i en nyutkommen bok, som också är hennes doktorsavhandling i litteraturvetenskap. *När det personliga blev politiskt* heter boken, och för mig som var med i 70-talets intensiva kvinnopolitiska debatt fungerar den som en både stimulerande och smått upprivande backspegel.

Att vara skrivande kvinna på 70-talet med ambition att gå i dialog med sin samtid var att stå mitt i korselden och få det synnerligen hett om öronen – det var inte Kerstin Thorvall ensam om att få känna på. Krav på hur litteratur skriven av kvinnor skulle se ut restes från en mängd olika håll. Från kvinnorörelsen kom kravet på brukslitteratur om kvinnors personliga erfarenheter som kunde fungera medvetandehöjande, ”göra det personliga politiskt”, och bidra till skapandet av en ny kvinnlig identitet. Från ideologikritiker på vänsterkanten kom beställningar om en ”icke-borgerlig”, ”antikapitalistisk” och ”icke-individualistisk” kvinnolitteratur. Och på de stora tidningarnas kultursidor var tendensen bland (manliga) kritiker ofta att reducera kvinnliga författares verk och automatiskt sätta likhetstecken mellan ”kvinnolitteratur” och ”undermålig” litteratur.

Cristine Sarrimo skriver i sin inledning att hennes avhandling är den första längre studien av 1970-talets kvinnliga självbiografi och dess förhållande till tidens feministiska och politisk-ideologiska offentlighet. Det

hon vill undersöka är alltså på vilket sätt de ovan nämnda kvinnliga författarna i sina verk går i dialog med sin samtid (för detta tar hon avstamp i Bachtins teorier om litteraturens dialogicitet), och hur böckernas tematik på olika sätt relaterar till 70-talets kvinnopolitiska frågeställningar.

Den dialog hon finner är synnerligen livlig, både vad gäller form och innehåll. Att Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* lyckades trampa på så många ömma tår och få igång en hetsig debatt bland kritikerna hade inte enbart med det kontroversiella ämnet att göra, utan i hög grad med romanens form av bekvännelse, menar Cristine Sarrimo. ”Kritiker intog rollen som domare och fördömande biktfaäder”, skriver hon och analyserar fortsättningsvis romanens strukturella likheter med en väckelsepredikan (först uppmärksammas av Aftonbladets dåvarande kritiker Gunilla Boëthius) och dess skuld- och försoningstematik. Hon menar att dessa drag bidrog till att många kritiker fastnade i rollen som moralens väktare istället för att diskutera de politiska aspekterna av Thorvalls roman och dess samband med den nya kvinnorörelsens ideologi.

Internationellt uppmärksammade ”bekvännelseböcker” som också kom ut på 70-talet, t.ex. Erica Jongs *Rädd att flyga* och Suzanne Brøggers *Fräls oss ifrån kärleken*, sattes däremot i relation till kvinnorörelsens idéer av kritikerna och fick överlag ett positivt mottagande. Detta trots att såväl Jong som Brøgger tematiserade samma typ av frihetsfrågor som Thorvall: Är lustans och lyckans revolt möjlig att förverkliga för kvinnor? Kan de patriarkala institutionerna äktenskap, monogami, moderskap och kärnfamilj revolutioneras av en kvinnlig Don Juan som gör uppror med sexualiteten som vapen?

I ett mycket givande kapitel med titeln ”Kritiken av modern, familjen och äktenskapet” sätter Cristine Sarrimo fingret på de konvulsioner i kvinnors identitetsskapande processer som 70-talets ”kvinnobok” både speglar och var medskapande i. Det handlade i hög grad om ett döttrar-nas uppror mot den traditionellt föreskrivna modersrollen. I de romaner Sarrimo analyserar framstår modern ofta som en negativ musa, nödvändig att besvärja och befria sig ifrån – inte bara hos Kerstin Thorvall, utan också hos Kerstin Bergström och Åsa Nelvin.

Ju längre 70-talet led, desto hårdare knöts associationen mellan ”kvinnlig bekvännelse” och erotisk skildring. Därför blev det viktigt för en del kvinnliga författare som skrev självbiografiskt att distansera sig från den etiketten. Då Sun Axelsson 1978 gav ut *Drömmen om ett liv*, går hon i närkamp med det könsdiskriminerande mottagande hennes självbiografi förmodas få. Hon söker förnya genren

genom att föra en intensiv dialog i sin text om författarroll och genretillhörighet.

Sun Axelssons självbiografi är i grund och botten mer en själens än en könets utvecklingshistoria, vars mål är att hela ett kluvet jag. Den existentiella problematiken behandlar hon på ett höglitterärt vis med paralleller hämtade från Dantes helvetesfärd och uppstigning i paradiset. Hennes självbiografi fick, intressant nog, också ett mycket positivt mottagande och slapp att klassas som ”bekännelselitteratur”, kanske just beroende på den uttalade ambitionen att gå i dialog med en etablerad och manligt dominerad litterär tradition.

Det är ett brett panorama av kvinnliga ”bekännelseskrifter”, tillkomna som en respons på 70-talets starka inriktning på att utforska själva identiteten som kvinna,

som Cristine Sarrimo granskar. Att stämpeln ”bekännelse” nu, i det begynnande 2000-talet, mest väcker associationer till massmedias omättligen aptit på kittlande privatskvaller, utan några andra ”politiska” dimensioner än viljan att sälja en vara, är en beklämmande utveckling. Men sedda så här i backspegeln är 70-talets kvinnliga ”bekännelseböcker” något helt annat och föga marknadsanpassat. Och Cristine Sarrimos avhandling visar, bland mycket annat, att böckerna fortfarande sprakar av liv, av allvarligt sökande och av lekfull lust till utveckling och förnyelse av själva ”kvinnovarat”. Man får lust till omläsningar.

ANNA PIA ÅHSLUND

Uppgifter

1. Vad är enligt textförfattaren huvudsyftet med den refererade avhandlingen?

- A Att klargöra sambandet mellan kvinnors privata ”bekännelser” och psykologisk teori.
- B Att lyfta fram de litterära kvaliteterna i en bortglömd genre.
- C Att belysa ”bekännelselitteraturen” i relation till dåtidens samhällsklimat och debatt.
- D Att dokumentera hur en livaktig och kontroversiell genre med tiden blev alltmer kommersiell.

2. Vad, framför allt, ville Sun Axelsson enligt texten uppnå med boken *Drömmen om ett liv*?

- A Att lyfta fram den litterära historien som en viktig inspirationskälla för kvinnliga författare.
- B Att klargöra att bekännelseromanen var en egen genre som manliga kritiker knappast förstod.
- C Att föra ett samtal om den kvinnliga självbiografins roll.
- D Att visa hur kvinnors sexuella berättelser exploaterades i manlig litteratur.

3. Vilken slutsats beträffande 70-talets kvinnliga ”bekännelselitteratur” är mest rimlig att dra av texten?

- A Genren hade liten läsekrets och få förgrundsfigurer och blev därför lätt föremål för förtal och motangrepp.
- B Genren var långt mer varierad och politisk än vad dåtidens kritiker ville erkänna.
- C Genren misslyckades i sitt provokativa syfte men gav istället upphov till en bred och medveten kvinnorörelse.
- D Genren förnyade främst den politiska litteraturen men också den manliga synen på litteratur.

4. Vilket av följande alternativa rubrikförslag fångar bäst textens huvudtanke?

- A ”Kvinnlig bekännelselitteratur – kvinnorörelsens svar på vänstern”
- B ”Kvinnlig bekännelselitteratur – erövrandet av en manlig genre”
- C ”Kvinnlig bekännelselitteratur – en protest mot en politiserad samtid”
- D ”Kvinnlig bekännelselitteratur – det självupplevda som förändringsverktyg”

Cervikal höftfraktur

Varje år bryter nästan 20 000 svenskar höften. En majoritet är kvinnor, de flesta i 80-årsåldern. En bruten lårbenshals har ansetts vara den moderna ättestupan, och enligt en australiensisk studie skulle 80 % av de intervjuade 80-åriga kvinnorna hellre välja döden än drabbas av en komplicerad höftfraktur.

Uppenbarligen finns det mycket att förbättra inom höftfrakturvården. Mycket görs inom den svenska ortopedin och geriatriken vad gäller omvårdnad och rehabilitering, som ”frakturkedjor” och liknande projekt. Denna artikel behandlar den akuta behandlingen och inriktar sig på de ändrade operationsprinciperna för dislocerade cervikala höftfrakturer.

En dryg tredjedel av alla höftfrakturer är felställda brott på den egentliga lårbenshalsen – dislocerade cervikala frakturer. Muskelkrafterna medför en felställning och äventyrad blodcirkulation till höftens ledhuvud, vilket leder till utebliven läkning eller vävnadsdöd i ledhuvudet i minst 40 % av fallen. Säkert är det denna svåraste typ av höftfraktur som givit de äldre damerna en välgrundad oro inför att drabbas av lårbenshalsbrott.

Redan 1935 döptes den cervikala frakturen till ”the unsolved fracture”. Efter enbart sängläge tills läkning eller döden inträdde, hade man i förra seklets början lanserat sträck- och/eller gipsbehandling. På 1930-talet gjordes de första mera vällyckade spikningarna med bl.a. svensken Sven Johansson som pionjär. Valet mellan denna s.k. osteosyntes och icke-operativ behandling var det första tvisteämnet. På 1950-talet introducerades Moore-protesen, en metallkula som ersatte det skadade ledhuvudet, en halvprotes, dock utan annan förankring i lårbenet än det ben som successivt växte in kring protesskaftet. Något senare kom Thompson-protesen som fixerades med bencement. På 1970-talet prövades totalprotes även vid fraktur, efter att ursprungligen ha lanserats för artrospatienter. Vid denna tidpunkt visade litteraturen på 25–50 % misslyckandefrekvens oavsett vilken metod som användes – en ny diskussion, en fortsatt ”olöst fraktur”. I Skandinavien valde man att förfina osteosyntesen, med atraumatisk teknik, parallella skruvar eller spikar och röntgengenomlysning under operationen. Samtidigt utvecklades såväl total- som halvproteserna, med bl.a. bipolära halvproteser för att minska slitaget på acetabulum.

Vid 1990-talets början fanns få randomiserade studier att söka evidensbas i, men glädjande nog kom fem svenska studier kring millennieskiftet som tillsammans med ytterligare några internationella studier visade att höftprotes gav ett bättre resultat än osteosyntes. Visst påvisades

enstaka fördelar med osteosyntes – kortare operationstid, mindre blödning och någon dags kortare vårdtid – men höftprotes innebär mindre smärta, bättre funktion och livskvalitet. Framför allt visade sig misslyckandefrekvensen vara mycket lägre efter höftprotes, knappt 10 % jämfört med knappt 50 % efter osteosyntes, och behovet av reoperationer följaktligen signifikant lägre. Att det skulle vara en fördel att behålla sitt eget ledhuvud har visat sig vara en självklar sanning. Svenska studier har visat att även om frakturen läker efter osteosyntes så blir inte slutresultatet bättre än hos den som får en höftprotes, snarare tvärtom. Förklaringen är sannolikt att den som behöver invänta frakturläkning förlorar ett par månader innan höftsmärtan klingar av och rehabiliteringen kan ta fart. Den som får en cementerad protes har ett stabilt skelett att belasta direkt.

Höftprotesen kan antingen vara total, dvs. både ledhuvud och ledskål bytes ut, eller halv. I det senare fallet får metallkulan leda mot patientens eget acetabulumbrosk, vilket ju inte är speciellt fysiologiskt. Med tiden kan därför broskerosion uppstå. Å andra sidan tar en halvprotesoperation kortare tid och innebär mindre risk för luxation (urledvridning). Därför rekommenderar man vanligen att mentalt klara, fysiskt aktiva patienter med lågenergifraktur opereras med totalprotes. Det gäller även individer med förändringar i höftleden, reumatoid artrit eller artros. Halvprotes väljes till dementa (benägenhet att luxera) samt fysiskt inaktiva (riskerar inte att slita ut acetabulumbrosket). Mycket gamla och sjuka patienter gagnas sannolikt dessutom av den kortare operationstiden. Viktigt att understryka i sammanhanget är att yngre och medelålders patienter vars fraktur orsakats av högenergivåld skall opereras med osteosyntes, helst inom sex timmar. Tidsaspekten är viktig för att försöka rädda ledhuvudets viabilitet.

Höftprotesens fördelar har lett till en successiv ökning av framför allt halvproteser i Sverige. Sedan 1999 har antalet ökat från cirka 300 till 4 000 årligen. Totalproteserna är dock kvar på tämligen oförändrad nivå. Detta är anmärkningsvärt, eftersom de randomiserade studierna huvudsakligen använt totalprotesalternativet i jämförelsen med osteosyntes. Att den svenska ortopeden inte strikt följer evidensbasen utan väljer den mindre beprövade halvprotesen gör en kvalitetsuppföljning ännu mera viktig. Sedan 2005 registreras även halvproteser i Svenska Höftprotes-registret, och inom något år kommer registret att kunna ge rekommendationer om lämpliga respektive olämpliga protesmodeller och operationstekniker. Halv-

protesgruppen rymmer ju en mångfald av proteser, från den ocementerade Moore-protesen till ultramoderna, ofta kostsamma modeller. Moore-protesen har visat sig vara signifikant sämre än varje annan typ av halvprotes i Australiens nationella kvalitetsregister och skall inte användas i modern ortopedi. De nyaste modellerna är mycket sällan prövade på frakturpatienter innan de marknadsförs. Att använda väl beprövade implantat borde vara en självklarhet. Glädjande visar data från det svenska registret att

80 % av halvproteserna i Sverige är etablerade cementerade uni- eller bipolära modeller. Men var tionde patient fick fortfarande 2005 en Moore-protes.

Med en radikalt minskad komplikationsfrekvens tack vare höftprotes, förbättrad omvårdnad, rehabilitering via vårdkedjor och utbildning till personal inom äldreården skall inte individen med bruten lårbenshals behöva se fullt så dystert på framtiden som man gjort i dåtiden.

CECILIA ROGMARK

Uppgifter

5. Inoperation av höftproteser vid höftfrakturer har ökat starkt i Sverige de senaste tio åren. Vad är orsaken till detta, att döma av texten?

- A Att de medicinska bevisen för höftprotesens positiva effekter blivit allt fler och starkare.
- B Att de opererade patienterna i ökande utsträckning utgjorts av personer med låg fysisk aktivitet och nedsatt mental förmåga.
- C Att höftproteser utgör det bästa operationsalternativet i de fall patienten drabbats av en relativt våldsam skada.
- D Att de opererade patienterna föredragit en metod som möjliggör en snabbare påbörjad träning och rehabilitering.

6. Vad är enligt texten en av fördelarna med osteosyntes jämfört med protesoperationer?

- A Att sjukhusvistelsen blir kortare.
- B Att andelen lyckade ingrepp ökar.
- C Att ledhuvudet kan behållas.
- D Att metoden kan användas vid alla skadetyper.

7. Textförfattaren menar att en kvalitetsuppföljning av protesoperationer är viktig. Vad kommer en sådan uppföljning i första hand att visa?

- A Nackdelarna och fördelarna med osteosyntes.
- B Vilka effekter som kan uppnås om tiden mellan skada och operation minskas.
- C Vilken typ av halvprotes som ger det bästa resultatet.
- D Fördelarna med totalprotes.

8. Vad är det artikelförfattaren framför allt visar med sin text?

- A Hur olika kategorier av höftledsskador måste behandlas med olika långsiktiga metoder.
- B Hur Sverige kommit att bli något av ett internationellt föredöme vad gäller operationstekniker.
- C Hur behovet av höftledsoperationer kraftigt ökat i Sverige det senaste årtiondet.
- D Hur valet av operationsmetoder vid höftfrakturer i Sverige har förändrats över tiden.

Artbevarande

Ofta trivs en art bäst i en viss landskapstyp. De platser där arten påträffas kan karakteriseras utifrån miljömässiga egenskaper, till exempel vegetationstyp, jordmån eller topografi. Eftersom vi observerar de flesta individerna av en art i en utmärkande biotop – livsmiljö – ligger det nära till hands att tro, att biotopen är livsnödvändig och att arten får det sämre eller rentav dör ut, om biotopen ändras.

Vi förväntar oss, att sannolikheten för utdöende ökar i takt med att biotopens sammanlagda areal minskar. Så kan det förvisso också vara. Det är ingen tvekan om att t.ex. avverkningar av tropisk regnskog medför en stor utarmning av den biologiska mångfalden.

Om flest ungar hos en utrotningshotad djurart överlever i en viss biotop, är den logiska slutsatsen att artens möjligheter att överleva är störst om vi bevarar eller rentav skapar så stora sammanhängande ytor som möjligt av denna den bästa biotopen. Men denna slutsats är förenklad. Gör vi så, kan det hela gå gale trots de bästa avsikter.

Grön hedvårtbitare (*Metrioptera bicolor*) är en gräshoppssliknande insekt, som trivs i soliga gräsmarker på sandiga jordar. Dessa vårtbitare äter främst frön och pollen från diverse gräs och örter och lägger sina ägg på långa grässtrån. Därför undviker de hårt betade marker och ytor med kortklippt gräs.

I Sverige är arten knuten till öppna gräsmarksytor som domineras av torrängs- eller hedvegetation och före detta åkermark, som legat utan hävd. Landskapet i övrigt domineras av planterad tallskog, brukad åkermark och i vissa regioner tätortsbebyggelse.

Grön hedvårtbitare utnyttjar resurser som nästan bara finns inom ohävdade gräsmarker. Dess ämnesomsättning förutsätter direkt sol för att fungera som bäst. Därför skulle vi kunna beskriva artens utbredningsområde från ett ”öbiogeografiskt” synsätt genom att dela upp landskapet i ett antal ”öar” av biotoper, som kan utnyttjas av arten. Öarna ligger i sin tur omgärdade av ett ”hav” – s.k. *matrix* – av biotoper, som arten undviker. Denna tvådelade bild av en arts utbredning är givetvis en kraftig förenkling av verkligheten.

I den svenska rödlistan över ryggradslösa djur anses grön hedvårtbitare tillhöra kategorin sårbar (hotkategori 2). Anledningen är att den lämpligaste biotopen förväntas minska ytterligare på grund av att gräsmarkerna växer igen. Om inte några skötselåtgärder sätts in för att hindra igenväxningen, kommer förmodligen grön hedvårtbitare att dö ut i landet inom några decennier.

Torråret 1992 föll inget regn över huvud taget i juni i skånska Vombsänkan, där den gröna hedvårtbitaren lever.

Några större regnmängder hade det inte kommit tidigare heller. Studerar vi nederbördsstatistiken, ser vi att vädersituationen 1992 förmodligen bara inträffar vart hundra år i genomsnitt.

Om det var näringsbrist eller akut vätskebrist i den uttorkade vegetationen som gjorde gräsmarkerna ogästvänliga för den gröna hedvårtbitaren är inte klarlagt. Däremot står det klart att grön hedvårtbitare anpassade sitt biotopval efter vädersituationen. Från att tidigare ha visat en direkt motvilja att lämna gräsmarksmiljön, påträffades under torkan många individer i den kringliggande tallskogen.

Det är högst rimligt att förmoda, att vårtbitarens flexibla beteende avgjorde dess överlevnad under den svåra torkan.

I mitten av juli kom äntligen regnet, och vegetationen på de öppna gräsmarkerna återhämtade sig. Genast återvände den gröna hedvårtbitaren till de solbelysta biotopytorna och reproducerade sig också på de flesta platserna. Vad skulle ha hänt om nu skogen inte hade funnits där? I värsta fall skulle den gröna hedvårtbitaren ha dött ut, och naturvårdsbiologin hade fått ett sämre anseende.

Oavsett hur länge vi studerar en arts populationsdynamik, lär vi alltid få uppleva oväntade egenskaper hos arten. Vi kan aldrig vara riktigt säkra på vad som behövs för att säkerställa en arts långsiktiga överlevnad. Ett gott råd är därför, att först utföra naturvårdsåtgärderna i en begränsad omfattning och sedan kritiskt utvärdera effekten för att lära av eventuella misstag.

Alla miljöer kan på något sätt sägas vara heterogena. Visserligen kan en vidsträckt sandstrand upplevas som en extremt homogen miljö ur ett mänskligt perspektiv. Sett ur en myras synvinkel kan dock samma miljö te sig tämligen heterogen med en påtaglig topografi och med en ojämn fördelning av födopartiklar. Om ett landskap ska betraktas som heterogent eller homogent beror alltså på inom vilken rumslig skala som organismen verkar i sitt dagliga liv. Den rumsliga skalan påverkar även graden av heterogenitet, sett utifrån en enskild organism. Graden av heterogenitet bör rimligtvis öka med ökad rumslig skala.

Studien av den gröna hedvårtbitaren visar, att den bästa biotopen för en viss art varierar. Olika biotoper kan ha olika klimatologiska egenskaper.

Under torråret 1992 utnyttjade den gröna hedvårtbitaren i högre grad högvuxen gräsvegetation, dominerad av knyllhavre (*Arrhenatherum elatius*), medan kortare bestånd av rödven (*Agrostis capillaris*) uppenbarligen undveks. Det verkar alltså som om de flesta gröna hedvårtbitarna

aktivt försökte att minska risken för uttorkning genom att flytta.

Tillgången på knylhavre och annan mer högväxt gräsvegetation varierar mellan de olika biotopfragmenten inom den gröna hedvårtbitarens utbredningsområde. Det var därför möjligt att undersöka, om tillgången på högvuxen gräsvegetation påverkade individernas chanser att överleva under torkan. Så verkade det faktiskt vara. Under ett extremt regnigt år bör i stället kortväxt och gles vegetation ge bättre betingelser för den gröna hedvårtbitaren.

Det är tydligt att en enskild art får större möjligheter att klara sig i ett landskap som är sammansatt av flera olika biotoper med varierande egenskaper. Oavsett vilka arter som naturvården vill bevara, bör den föredra åtgärder för att öka eller behålla biotopheterogenitet framför en strategi som ensidigt gynnar en viss biototyp.

Ett landskap med en hög grad av biotopheterogenitet förväntas inte bara ge högre långsiktiga överlevnadschanser för enskilda arter inför oförutsägbara händelser utan också större möjligheter för flera arter att samexistera.

Dessutom finns det många arter som kräver olika biotoper under skilda stadier i livscykel. Möjligheterna för sådana arter att klara sig ökar avsevärt, om de olika biotop typerna ligger nära varandra. Detta förutsätter en viss biotopheterogenitet.

Fördelarna med en ökad biotopheterogenitet kan naturligtvis inte öka i det oändliga. En ökad heterogenitet på landskapsnivå medför samtidigt ökade avstånd mellan varje enskild fläck av en viss biotop. Detta försämrar arternas möjligheter att återkolonisera efter eventuella utdöenden. En ökad heterogenitet innebär också, att den sammanlagda ytan av varje biototyp minskar. Det leder i sin tur till ökade risker för att dö ut både lokalt och regionalt.

OSKAR KINDVALL

heterogen = olikartad, blandad

rödlista = förteckning över arter som anses vara utrotningshotade lokalt eller globalt

Uppgifter

9. Vilka nackdelar kan en alltför stor biotopvariation innebära, enligt texten?

- A Att det stora antalet olika arter i landskapet får svårt att samexistera.
- B Att varje biotop endast förmår rymma just sin specifika uppsättning arter.
- C Att arter som en gång försvunnit får svårt att återta sin gamla livsmiljö.
- D Att mångfalden utarmas eftersom tillgången på näring är begränsad.

10. Enligt textförfattaren anses den gröna hedvårtbitarens fortlevnad vara hotad. Vilken av följande åtgärder skulle vända situationen till det bättre?

- A Att införa arten i områden med inga eller få klimatvariationer.
- B Att systematiskt avgränsa de biotop typer där arten för närvarande existerar.
- C Att inplantera andra djurarter som bidrar till större variation i landskapsmiljön.
- D Att motverka igenväxningen av öppen gräsmark.

11. Vilket av följande påståenden sammanfattar bäst textens resonemang om homogena och heterogena livsmiljöer?

- A En och samma livsmiljö kan för en liten organism framstå som både homogen och heterogen.
- B Den livsmiljö som för en liten organism framstår som heterogen kan för en stor organism framstå som homogen.
- C En och samma livsmiljö kan för en stor organism framstå som både homogen och heterogen.
- D Den livsmiljö som för en stor organism framstår som heterogen kan för en liten organism framstå som homogen.

12. Hur kan man bäst sammanfatta textens huvudsakliga innehåll och budskap?

- A Biologisk mångfald är gynnsamt för vissa arter och ogynnsamt för andra.
- B Ett alltför enhetligt landskap gör de arter som lever där sårbara.
- C Antalet växtarter betyder mer än antalet djurarter för en biotops livskraft.
- D Landskapets sammansättning avgör hur många arter som kan leva där.

Rapport om domslut

Länsrätten i Stockholms län har avgjort ett mål som gäller sekretess och tystnadsplikt. I målet, mål nr 19165-02; dom 2001-01-31, var det fråga om en skolsköterska vid en högstadieskola som lämnat ut information om en hiv-smittad elev till en skolsköterska vid den gymnasieskola dit eleven sökt. Det var således ostridigt att uppgifter kommit att lämnas ut från en myndighet till annan. Frågan i målet gällde huruvida den uppgiftslämnande skolsköterskan åsidosatt sin tystnadsplikt på sådant sätt att disciplinpåföljd, enligt 5 kap. 3 § lagen (1998:531) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område, skulle åläggas.

Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd, som först prövade ärendet, fann att skolsköterskan handlat felaktigt men ansåg inte att sköterskan på egen hand skulle ha kunnat avgöra om sekretesslagen var tillämplig i fallet. Felet ansågs därför vara ursäktligt och ingen disciplinpåföljd meddelades av ansvarsnämnden. Socialstyrelsen överklagade sedermera beslutet till länsrätten i Stockholms län, som nu tagit ställning i frågan.

Lagstiftningen

Enligt förarbetena (prop. 1993/94:14) till lagen om yrkesverksamhet kan brott mot tystnadsplikt prövas enligt bestämmelserna om disciplinpåföljd för hälso- och sjukvårdspersonal under förutsättning att det har anknytning till vården av patienten.

I 2 kap. 8 § lagen om yrkesverksamhet hänvisas beträffande tystnadsplikt för hälso- och sjukvårdspersonal i det allmänna verksamhet till bestämmelserna i sekretesslagen (1980:100). Av 7 kap. 1 § sekretesslagen framgår att sekretess som huvudregel gäller inom hälso- och sjukvården för uppgift om enskilds hälsotillstånd och andra personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller hans närstående lider men. Enligt förarbetena är den berörda personens egen upplevelse utgångspunkten för en bedömning av om men föreligger (prop. 1979/80:2 s. 83).

Mot bakgrund av detta finner länsrätten att den av skolsköterskan lämnade uppgiften uppenbarligen varit av karaktär att medföra sådant men för eleven som avses i 7 kap. 1 § sekretesslagen. Länsrätten konstaterar att elevens antagning till gymnasieskolan avstyrks.

Tillämpligt undantag?

Som stöd för att skolsköterskan ägde rätt att lämna ut informationen åberopades bestämmelsen i 14 kap. 2 § sjunde stycket sekretesslagen. Enligt detta stadgande hindrar sekretess inte att uppgift lämnas från myndighet inom

hälso- och sjukvården till en annan sådan myndighet, om det behövs för att den enskilde skall få nödvändig vård, behandling eller annat stöd.

Länsrätten konstaterar emellertid att syftet med undantaget från sekretessen enligt förarbetena är ”att göra det möjligt för vårdmyndigheter att i undantagsfall utbyta uppgifter med varandra för att kunna bistå en underårig eller en missbrukare trots att samtycke till uppgiftslämnandet inte kunnat inhämtas. Det framstår därför som naturligt att undantaget måste användas med urskillning och varsamhet” (prop. 1990/91:III s. 17). ”Endast i de situationer där det framstår som direkt påkallat att bistå en enskild bör undantag göras. En förutsättning för att tillämpa undantaget bör normalt vara att den berörda personen kan antas direkt motsätta sig att uppgifter om hans eller hennes personliga förhållanden lämnas ut eller att saken brådskar så att det inte finns tid att inhämta samtycke. I första hand bör därför ett samtycke utverkas” (prop. 1990/91:III s. 41).

Länsrättens beslut

Enligt länsrätten har det inte visats att det förelegat ett sådant nödvändigt eller brådskande stödbehov för eleven att den sekretessbrytande bestämmelsen i 14 kap. 2 § sjunde stycket sekretesslagen skulle vara tillämplig. Länsrätten konstaterar vidare att det inte heller fanns något som tydde på att eleven skulle motsätta sig ett uppgiftslämnande till skolhälsovården på den gymnasieskola som eleven senare skulle läsa vid.

Sammanfattningsvis slår länsrätten fast att skolsköterskan ej ägt rätt att lämna ut ifrågavarande information och därmed begått ett icke ringa fel. Då felet inte heller kan betraktas som ursäktligt beslutar länsrätten att skolsköterskan skall åläggas disciplinpåföljd i form av en erinran.

PATRIK SUNDSTRÖM

Uppgifter

13. Varför har länsrätten tagit ställning till det mål som texten beskriver?

- A Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd kan inte döma ut disciplinstraff.
- B Alla mål som rör brott mot tystnadsplikt ska behandlas i länsrätt.
- C Socialstyrelsen var inte nöjd med beslutet i hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd.
- D Den anmälda sjuksköterskan omfattades av bestämmelserna i hälso- och sjukvårdslagen.

14. Framgår det av rapporten om länsrätten ansåg att den berörda eleven drabbats av skolsköterskans agerande, och i så fall på vilket sätt?

- A Ja, det framgår att eleven inte antogs till den sökta utbildningen.
- B Ja, det framgår att eleven inte fick den nödvändiga vården.
- C Ja, det framgår att eleven inte drabbades av agerandet.
- D Nej, detta framgår överhuvudtaget inte av rapporten.

15. Vilket av följande var länsrätten och hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd överens om, enligt texten?

- A Att skolsköterskan hade gjort fel.
- B Att skolsköterskans fel var ursäktligt.
- C Att skolsköterskans fel inte var ursäktligt.
- D Att skolsköterskan skulle åläggas disciplinpåföljd.

16. Hur motiverade länsrätten sitt beslut?

- A Skolsköterskan kunde inte ensam avgöra huruvida informationen stred mot sekretesslagen.
- B Skolsköterskans agerande ansågs inte ha underlättat elevens vårdsituation.
- C Skolsköterskan hade inte haft sin myndighets tillstånd att lämna ut information om eleven.
- D Skolsköterskans agerande berörde en fråga som inte i första hand regleras av vårdlagstiftningen.

Genus och bilderboken

När professor Lena Kåreland ska föreläsa är lokalen fullpackad, trots att det är en skön majkväll och trots att människor knappt hunnit hem ifrån sina arbeten. Nya stolar får hela tiden bäras in från rummen intill och till sist sätter sig åhörarna på golvet, bokstavigt talat vid föredragshållarens fötter. Genus och jämställdhet är ett hett ämne och rubriken *Nåt så dumt kan bara tjejer komma på. Om genus i bilderboken* välformulerad och lockande.

Enligt intervjuer som har genomförts med 3 000 ungdomar i Sverige skulle var tredje flicka vilja bli pojke, för att de tror att de skulle mötas med större respekt då, berättar Lena Kåreland inledningsvis och citerar sedan Ludvig Rasmusson, som på frågan ”Hur är det att vara man?” svarade, att det aldrig har varit så lätt och roligt som nu. ”På sextioalet skulle vi vara velourmän. En del lättlurade män gick på det. De hade snickarbyxor, anlade glesa skägg och satt på golvet och åt linsoppa och var mjuka och förstående.” (*Dagens Nyheter* 7/3 2005)

Vi får ett sammandrag av vad som tidigare skett i den feministiska debatten i Sverige, som på allvar startade på 1960-talet med Eva Moberg och Karin Westman Berg, litteraturocent i Uppsala. Sociologen Rita Liljeström kritiserade utgivningen av skära pekböcker för flickor och blå för pojkar i Herta (1962:1) och 1976 gjorde Barbro Werkmäster en uppmärksammasad könsrollsanalys av Elsa Beskows *Tomtebobarnen*.

Genusforskningen har sedan utvecklats och har nu olika inriktningar såsom jämställdhetsforskning, kvinnoforskning, mansforskning och queerforskning, som studerar gränsöverskridande identiteter. Genus står för det konstruerade könet, som är beroende av historiska, kulturella och sociala förhållanden.

Forskarna tänker sig att skönlitteratur kan spela roll för hur barnet uppfattar genus, då böckerna förmedlar föreställningar om manligt och kvinnligt. Gunilla Bergströms Alfonsböcker är exempelvis påverkade av feministdebatten på 1960- och 1970-talet. Alfons pappa är ensam med sitt barn, mjuk till sättet och klädd i förkläde och tofflor. Intressant är att dessa böcker fortfarande har en stark ställning i förskolan.

Lena Kåreland har framför allt ägnat sig åt konstruktionen av genus i bilderböckerna, särskilt de titlar som visar sig vara mycket lästa i förskolan. Barn läser helst böcker med huvudpersoner som är av samma kön som de själva och det gäller framför allt killar. Eftersom det under en lång följd av år funnits fler manliga huvudpersoner i bilderböcker får pojkar fler identifikationsmöjligheter. Om nu litteratur förmedlar könsroller är det viktigt att det

finns böcker om starka flickor, menar Lena Kåreland, och att pedagogerna väljer att köpa in och förmedla dem. Bra exempel är Eva Bergströms bok om en kattflicka, *Snurran och den osande abborren*, och Sara Kadefors och Annika Johanssons *Sigrid ett svin*, som handlar om flickan Sigrid, som dras till svinen och smutsar ner sig. I groteskens form beskrivs en flickas självhävdelse i maktkampen med föräldrarna och kraven på småflickors uppträdande ifrågasätts.

Föräldrarollen är intressant att studera. Fäder får ofta stå för det lekfulla och äventyrliga, medan mödrar är praktiska och jordnära. Beskows tanter donar i köket, men Farbror Blå leker slaget vid Narva. Papporna i Bullerbyn åker kälke och i *Ronja Rövardotter* leker männen medan mamma Lovis står för det trygga och stabila.

Pappan i Bosse Löthéns *Pop och pappa städar* städar visserligen, men han gör det på ett lekfullt sätt utan gnat och tjat och bara när man måste, och Sven Nordkvist utvecklar Beskows bondidyll men med en inte så ansvarsfylld attityd till tillvaron. Ulf Stark skriver i *När pappa visade mig världsalltet* om en mamma som förmanar pappan och pojken när de ger sig ut på äventyr och tar emot dem på traditionellt vis med smörgås och choklad när de kommer hem igen. Pappan borstar dock sina stövlar själv.

Margaret Rey skrev *Pricken* 1949. Boken används ofta i förskolan som en bok som vill visa att alla är lika värda, oavsett om man är vit eller prickig. Men ser man den ur ett genusperspektiv skildras här ett patriarkat med ett maskulint maktutövande. Mamma kanin är bara mamma, medan herr Brun får en egen identitet och sitter trygg och säker i sin fåtölj. Mamman blir förtvivlad över den prickiga ungen och visar rädsla för hur hennes egen far ska reagera. Pricken är en manligt företagsam pojke och Lill-Vit kvinnligt passiv. Ett undantag finns: det manhaftiga fruntimret tant Lisa.

Förmänskligade djur är vanliga i bilderböckerna. En jämförelse mellan två grisbarn av olika kön blir intressant. Pojkgrisen Benny (*Nämen Benny* och *Jamen Benny* av Barbro Lindgren och Olof Landström) revolterar mot sin mor och rymmer hemifrån, när hon ställer krav på honom. Han bryr sig inte om sin omgivning och håller ingen ögonkontakt med modern, vilket ger honom handlingsutrymme. Benny rör sig i en offentlig manlig sfär och uppmuntras till det. Mamman har ingen koll på honom, vad han har gjort och var han har varit. Hans språk är ordkargt och informationsinriktat och han uppträder aggressivt, och som pojke får han vara sådan.

Grisflickan Malla däremot (*Malla handlar* och *Malla cyklar* av Eva Eriksson) kontrolleras och bevakas av sin mor. När hon går ett ärende är hon ängslig för att hon inte ska göra det som förväntas av henne. Malla visar ett större känsleregister än Benny. Hon är stolt över moderns uppdrag där hon promenerar iväg med vippande kjol. Mellan modern och henne finns ett samförstånd, en dialog, och när hon är ledsen tar hon emot tröst. Malla gör bara fel hela tiden och den kvinnliga osäkerheten bidrar till detta.

Lena Kåreland menar att detta ligger helt i linje med det sätt som pojkar och flickor uppfostras på, hemma och i förskolan. Hon hänvisar till Cajsa Svaneryds redovisning av arbetet på förskolan Tittmyran i Gävle. När personalen

filmade sig själva upptäckte de att pojkarna konsekvent uppmuntrades och slapp att ta ansvar, medan flickorna behandlades som hjälpredor. Med tanke på den forskning som visar att könet är en ordnande princip redan i förskolan är det viktigt att barnen möter alternativa beteenden i litteraturen, så att de blir medvetna om att det finns många sätt att vara på.

Lena Kåreland önskar även fler starka kvinnor och komplexa skildringar av nyanserade män och pojkar i ungdomsböckerna. Men det gäller också att förskolan och skolan tar sitt ansvar och inte bidrar till att pojkarna ges mer makt än flickorna.

INGER NORBERG

Uppgifter

17. Textförfattaren påpekar att förmänskliga djur är ett vanligt grepp i bilderböcker för barn. Ger hon någon förklaring till detta, och i så fall vilken?

- A Ja, det gör det lättare för författarna/illustratorerna att föra fram ett jämlikhetsideal som passar barn.
- B Ja, det är en omedveten återspeglning av hur de faktiska könsrollerna fungerar i samhället.
- C Ja, det passar bilderböckerna speciellt bra eftersom de bygger på visuella upplevelser snarare än på ord.
- D Nej, textförfattaren ger ingen förklaring till detta.

18. Vad anser Lena Kåreland, enligt texten, att barn bör kunna hämta ur bilderböckerna?

- A Motbilder
- B Förklaringar
- C Fantasier
- D Argument

19. Vad ser textförfattaren i boken *Pricken och dess innehåll*?

- A Bakom den yttre berättelsen om en mansdominerad värld finner man också en skildring av en stark flicka.
- B Bakom en skildring av djur med människoegenskaper finner man en kritisk bild av mansrollen.
- C Bakom en beskrivning av föräldrars olika roller finner man en skildring av identitetsproblem.
- D Bakom en fasad av skenbar jämlikhet finner man en struktur av manlig makt och kvinnlig underordning.

20. Vilken är den mest rimliga slutsatsen man drar av Lena Kårelands forskning om bilderböcker och undersökningarna på förskolan Tittmyran?

- A Att könsrollerna i många bilderböcker och i förskoleuppfostran är desamma.
- B Att förskolan utgör en viktig motvikt till traditionella könsmonster.
- C Att det är stor skillnad mellan hur pojkar och flickor uppfattar könsroller i böcker.
- D Att vuxenvärldens normer tycks märkligt frånvarande i såväl bilderböcker som förskola.

